

Nieuw Leven

BAKSTEEEN

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse Baksteenfabrikanten

HOOFDREDACTIE

Hans de Muinck Keizer

REDACTIE EN MEDEWERKERS

Victor Freijser
Hans de Muinck Keizer
Bart de Vries

INHOUDELIJKE COÖRDINATIE

Hollander en Van der Mey/MS&L,
Den Haag

ART DIRECTION, VORMGEVING EN OPMAAK

Studio Tigges bNO, Voorburg
(Caroline Couwenbergh)

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

Boom Planeta De Grafische, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Hoofdstraat 8
Postbus 51
6994 ZH De Steeg
026 4959110
026 4951077 (fax)
knb@knb-baksteen.nl

ADRESWIJZIGING OF VERZOEK OM TOEZENDING

richten aan het Koninklijk Verbond
van Nederlandse Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg
026 4959110

ISSN 0925-5923

Baksteen is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in control-led distribution drie maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht trends in en opvattingen over baksteen en architectuur. Het wordt toegezonden aan architecten(bureaus) en stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden, centrale en lagere overheidsinstellingen, aannemers (VG-Bouw en NVOB-leden), HIBIN-leden, onderwijsinstellingen en researchinstituten, (vak)pers en relaties van KNB. Copyright © 2000 KNB. Het overnemen van artikelen als bedoeld in artikel 15 van de Auteurswet is niet toegestaan.

Alle foto's in dit nummer
(met uitzondering van
pagina's 22 en 23) zijn
gemaakt door Jan Derwig.

LEDENLIJST

Steenfabriek Biezeveld B.V., Kerkdriel,
tel. 077 4742920

Brada Baksteen B.V., Oosterhout,
tel. 0162 460312

Brada Baksteen Esbeek B.V., Esbeek,
tel. 013 5169203

Brada Baksteen Oosterhout B.V.,
Oosterhout, tel. 0162 460312

Cementbouw Industrie, Heemstede,
tel. 023 5481481

Waalsteenfabriek "De Bylandt" B.V.,
Lobith-Tolkamer,
tel. 0316 566233/566220

Steenfabriek "De Waalwaard" B.V.,
Dodewaard, tel. 0488 417253/417250

CRH Kleiwaren Beheer BV, Neer,
tel. 0475 518100

Kleiwarenfabriek Buggenum BV,
Buggenum, tel. 0475 591666

Kleiwarenfabriek Echt BV, Echt,
tel. 0475 416000

Kleiwarenfabriek Façade Beek BV,
Beek, tel. 046 4372828

Kleiwarenfabriek Joosten Kessel BV,
Kessel, tel. 077 4628000

Kleiwarenfabriek Joosten Wesse
BV, Wesse, tel. 0475 562446

G.J. den Daas Management B.V.,
Azewijn, tel. 0314 651644

Daas Baksteen, Steenfabriek
De Nijverheid B.V., Azewijn,
tel. 0314 651644

Daas Baksteen, Steenfabriek De Vliet
B.V., Winterswijk, tel. 0314 651444

L.J. Duijs Steenfabrieken b.v.,
Hedikhuizen, tel. 0416 661393

Steenfabriek Leopold Engels BV,
Helden-Panningen, tel. 077 3060495

Hagens Steenfabrieken B.V., Oeffelt,
tel. 0485 361444

Hanson Baksteen Nederland BV,
Doorwerth, tel. 026 3399111

Hanson Baksteen Erlecom, Erlecom,
tel. 0316 565111

Hanson Baksteen Lobith III, Spijk,
tel. 0316 565111

Hanson Baksteen Milsbeek, Milsbeek,
tel. 0316 565111

Hanson Baksteen Nuance
Kleiwarenfabriek B.V., Afferden (L.),
tel. 0485 531236

Hanson Baksteen Rijssen, Markelo,
tel. 0316 565111

Hanson Baksteen "De Roodvoet"
Steenfabriek B.V., Rijswijk (Gld.),
tel. 0345 558343

Hanson Baksteen Terra Steenfabriek
B.V., Son, tel. 0499 374222

Hanson Baksteen Timmermans
Steenfabriek B.V., Elst (U.),
tel. 0318 471227

Hanson Straatsteen Daams, Spijk,
tel. 026 3399111

Hanson Straatsteen Doorwerth,
Doorwerth, tel. 026 3399111

Steenfabriek Hijlkema B.V., Delfzijl,
tel. 0596 624848

HUWA B.V., Angeren, tel. 026 3259117

HUWA Baksteen Steenfabriek
Huissenswaard, Angeren,
tel. 026 3259117

HUWA Baksteen Steenfabriek Spijk,
Spijk, tel. 0316 566200

"St. Joris" Keramische Industrie B.V.,
Beesel (L.), tel. 077 4740100

Steenfabriek Klinkers B.V., Maastricht,
tel. 043 3478333

Korevaar Beheer BV, Zennewijnen,
tel. 0344 613656

Steenfabriek Schipperswaard BV,
Echteld, tel. 0344 613656

Steenfabriek Zennewijnen BV,
Zennewijnen, tel. 0344 613656

Steenfabriek Linssen B.V., Kerkrade,
tel. 045 5411222

Steenfabriek Nuth BV, Nuth,
tel. 045 5244321

B.V. Steenbakkerij Randwijk anno
1839, Heteren, tel. 026 4722389

Steenfabriek "De Rijswaard" B.V.,
Aalst (Gld.), tel. 0418 552221

Rodruza B.V., Nijmegen,
tel. 024 3224960

Rodruza – Steenfabriek Rossum B.V.,
Rossum (Gld.), tel. 024 3224960

Rodruza – B.V. Steenfabriek
"De Zandberg", Gendt,
tel. 024 3224960

Steenindustrie Strating b.v., Oude
Pekela, tel. 0597 613920

Terca Baksteen BV, Zaltbommel,
tel. 0418 597111

Terca Baksteen BV Steenfabriek
Bemmel, Haalderen, tel. 0481 463924

Terca Baksteen BV Steenfabriek
Haaften, Haaften, tel. 0418 597111

Terca Baksteen BV Steenfabriek
Heteren, Heteren, tel. 026 4722014

Terca Baksteen BV Steenfabriek
Kijfwaard Oost, Pannerden,
tel. 0316 371841

Terca Baksteen BV Steenfabriek
Kijfwaard West, Pannerden,
tel. 0316 371841

Terca Baksteen BV Steenfabriek
Ochten, Ochten, tel. 0344 641441

Terca Baksteen BV/Poriso, Brunssum,
tel. 0418 597111

Terca Baksteen BV Steenfabriek
Thorn, Thorn, tel. 0475 561255

Terca Baksteen BV Steenfabriek
Wolfswaard, Opheusden,
tel. 0488 443367

Steenfabriek Vogelensangh, Deest,
tel. 0487 512459

Steenfabriek "De Werklust", Losser,
tel. 053 5382997

INTRODUCTIE

Hotel New York, Rotterdam

Nieuw leven

Voor gebouwen die hun oorspronkelijke functie hebben verloren, zijn architectonische en stedenbouwkundige kwaliteiten, cultuurhistorische waarden en constructieve kwaliteiten bepalend voor de keuze tussen sloop of hergebruik. Sedert het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) van de Rijks Monumentenzorg is bekend dat Nederland 12.000 monumentwaardige gebouwen bezit die in de periode 1850-1940 zijn gebouwd. En of deze genomineerde gebouwen uiteindelijk wel of niet op de rijkslijst voor te beschermen gebouwen zijn gekomen deed voor de meeste deelnemende gemeenten daarna niet eens meer zoveel ter zake. De aandacht was dankzij de redengevende beschrijvingen op de kwaliteiten van die bouwwerken gericht, hetgeen voor veel functieloze gebouwen een doorstart opleverde naar een nieuw leven. Of dat een eeuwig leven zal blijken te zijn, is meestal minder afhankelijk van de constructieve conditie dan van het vinden van een passen-

de functie of transformatieve ingreep.

Te veel bijzondere bouwwerken zijn in het recente verleden door gebrek aan aandacht en een zekere gemakzucht van het stadstoneel verdwenen. Ondanks hun goede bouwkundige staat. Meestal ontbrak het aan de wil om te zoeken naar creatieve oplossingen voor hergebruik en passende bouwkundige ingrepen. Ons huidige besef van cultuur en duurzaamheid lijkt radicaal met deze houding gebroken te hebben. 'Baksteen' toog het land in en bezocht een aantal gebouwen dat een bijzonder hergebruik kreeg. Daaruit blijkt dat hoewel de veranderingen van functie extreem kunnen zijn, er vaak slechts minimale aanpassingen zijn vereist, ofschoon soms verrassend. De meerwaarden die de hergebruikte gebouwen bezitten vormen meestal aanleidingen tot bijzondere resultaten. Het ziet er naar uit dat Nederland een groot aantal gebouwen bezit dat een eeuwig leven lijkt beschoren.

INHOUD

4 HET MONUMENT ALS LUSTOBJECT

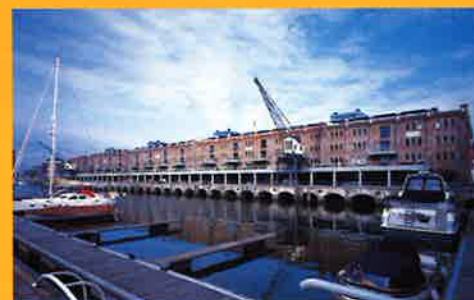
Door Jaap Huisman

De tijd dat industriële erfstukken onmiddellijk met de grond werden gelijk gemaakt is voorbij, omdat de aandacht voor het historisch verleden is toegenomen. De voormalige industrieën liggen echter soms op zulke aantrekkelijke plekken aan de rand van binnensteden dat de grondprijzen navenant is gestegen en alleen een luxueuze herbestemming nog overblijft. Het is het paradoxale met monumenten: er kan tegelijk meer én minder.

10 IN ENTREPOTGEBOUW DE VIJF WERELDDELEN WORDT NU GEWOOND

Door Victor Freijser

Honderdttwintig jaar functioneerde het gebouw De Vijf Werelddelen in Rotterdam als entrepot. Jan Pesman van architectenbureau Cepezed maakte een ontwerp voor het hergebruik van het gebouw op de Kop van Zuid. Een opvallende opdracht voor een architect die gebouwen als producten ziet? 'Ik denk dat de ontwerpers van het entrepotgebouw het helemaal niet gek gevonden zouden hebben als wij dat gebouw uit elkaar hadden gehaald om het ergens anders weer neer te zetten. Wij zijn echter de manier waarop het als statisch gebouw op deze locatie is neergezet gaan waarderen.'

22 HET UITZICHT

Bijzondere muur

KNB sponsorde 'mozaïek'-muur op terrein Openluchtmuseum.

Bealging van gevels

Hoewel bealging van alle soorten bouwmaterialen al eeuwen voorkomt, lijkt het bouwende Nederland plotseling onaangenaam te verrassen. Vooral omdat bealging in toenemende mate ook op gevels voorkomt, zowel op bakstenen gevels als op gevels van andere bouwmaterialen.

Het monument

De Graanmaalderij in Dieren is sinds 1994 gekraakt. Al jaren staat de fabriek, gebouwd in de kubistische stijl van Frank Lloyd Wright, werkeloos aan de rand van het Gelderse stadje, met een geweldig voordeel: de ligging. De maalderij kijkt uit op de IJssel en beschikt over een royaal bedrijfsterrein. Een plaatselijke architect heeft het gebied op papier al ingedeeld en herverkaveld met appartementenblokken en woningen die van het uitzicht op de rivier profiteren. En de maalderij zelf? Die is volgens de maquette onherkenbaar getransformeerd tot een strook woningen aan de rand van het terrein, niet te onderscheiden van een willekeurig nieuwbouwblokje. Niets zou er overblijven van de karakteristieke gesloten fabriek met de volumes die ten opzichte van elkaar verspringen.

De toekomst van dit niet tot monument erkende complex uit de jaren dertig is nog ongewis. Alles hangt af van de visie van de gemeente, de prijs van de grond en de wil om het industrieel restant te bewaren. De tijd dat dergelijke erfstukken onmiddellijk met de grond werden gelijk gemaakt is weliswaar voorbij, omdat de aandacht voor het historisch verleden is toegenomen, maar er is een nieuw probleem voor in de plaats gekomen: de voormalige industrieën liggen soms op zulke aantrekkelijke plekken aan de rand van binnensteden of aan de rivier dat de grondprijzen navenant is gestegen en alleen een luxueuze herbestemming nog overblijft. Het is het paradoxale met monumenten: er kan tegelijk meer en minder. Er moet zoveel mogelijk rendement worden gehaald uit het vloeroppervlak, is de lijn die geldschieters en projectontwikkelaars

hanteren. Daarmee is het tijdperk dat een krakersbolwerk automatisch en vrijwel onmerkbaar overging in sociale woningbouw, HAT-eenheden of kunstenaarsateliers geschiedenis geworden.

PROFIJT

De hergebruikte monumenten zijn droomkasteelen voor de welgestelden geworden, die – als ze er al niet zelf gaan wonen – het appartement met winst doorverkopen, voordat het is opgeleverd. De benadeelden zijn de aannemer/ontwikkelaar die nauwelijks profijt halen uit de verbouwing (in het geval van de graansilo Korthals Altes in Amsterdam is dat niet meer dan 3.000 gulden per appartement) en de tweede koper die een te dure transactie aangaat.

Peter Nijhof en Ed Schulte, auteurs van het boek 'Herbestemming industrieel erfgoed in Neder-

Zwembad wordt bibliotheek en kunstencentrum

Sinds 1997 biedt het Noorderbad in Groningen onderdak aan de wijkbibliotheek, de muziekschool, kunstencentrum en kantoren. C. Kalfsbeek van architectenbureau DAAD maakte met een paar simpele ingrepen het markante gebouw van architect J.A. Boer uit 1933 geschikt voor de toch wel zeer andersoortige functies.

Amsterdamse graansilo Korthals Altes omgevormd tot woningen

A. van Gendt (vooral bekend geworden door het Concertgebouw). Na jaren van leegstand en kraak werd begin jaren negentig het consortium De Realiteit gevormd – de initiatiefnemer was oud-politicus Jan Schaefer – om de silo en zijn veel jongere buurman te verbouwen tot appartementen en werkruimten. De architect André van Stigt heeft naar een compromis gezocht, dat de ruimtelijke werking zoveel mogelijk intact laat door in de overigens gesloten gevel kleine openingen te maken die licht in de 78 sociale en 114 vrije sector woon-werkwoningen moeten brengen. Vanaf mei 2000 gaat de Korthals Altes in fasen open voor bewoning.

als lustobject

land' uit 1994, geven een helder voorbeeld van de veranderde omstandigheden. Nog in 1999 werd in Amsterdam aan de Oostelijke Handelskade het Vrieshuis Amerika gesloopt, een bunkerachtig bouwsel op pijlers, dat zijn kracht ontleende aan het interieur. Het was, zegt Schulte, een kathedraalachtige ruimte waarin kunstenaars van verschillende pluimage – muzi-

kanten maar ook rollerskaters – zich konden uitleven, zonder dat de omgeving er last van ondervond. Voor 60 miljoen gulden wordt bijna op dezelfde plaats het centrum voor nieuwe muziek gebouwd, een ongelofelijke geldverspilling. Vrieshuis Amerika stond er immers al en had met zijn akoestische en ruimtelijke voorzieningen gemakkelijk een tweede leven kunnen

beginnen. Het was – helaas voor het Vrieshuis – alleen niet elegant en sophisticated genoeg voor de toekomstige IJ-oeveren.

Toch is de sloop van het Vrieshuis Amerika een uitzondering. Hergebruik en herbesteding zijn regel geworden en dat komt, zegt Theo Rouwhorst van Monumentenzorg Amsterdam, doordat gebouwen met een historische waarde

Werkateliers in watertoren

In Groningen markeert een watertoren het woonbuurtje van de Ebbingepoort. Door het inzetten van vensters konden het vroegere waterreservoir en machineruimten gebruikt worden als werkatelier.

nu ook economische betekenis hebben gekregen. De prijzen van de silo Korthals Altes, die deze zomer geleidelijk aan wordt opgeleverd, zijn het bewijs. En wat economische betekenis heeft, heeft bestaansrecht. Het mooiste voorbeeld is de verbouwing van het voormalig hoofdpostkantoor van Amsterdam tot het winkelcentrum Magna Plaza, dat inspeelde op een nieuw tijdverdrif dat tien jaar geleden nog niet bestond: het recreatieve winkelen. Is de functie gevonden voor een monument – en liefst geen geforceerde functie – dan stijgt de waarde. Toen funderingsonderzoek een tegenvaller bleek te zijn voor de verbouwing van Magna Plaza, waarvoor zeven miljoen gulden extra op tafel moest komen, hoefde de eigenaar en onroerend-goedmagnaat Magnusson dan ook alleen maar zijn schouders op te halen. Hij was, gezien de waardeverhoging van het winkelcentrum, toch al uit de kosten: de zeven miljoen extra was een kleinigheid.

Het monument als 'lustobject' is volgens Schulte, Nijhof en Rouwhorst in de tweede helft van de jaren zeventig ontdekt. In Enschede werd de voormalige textiel fabriek van Jannink gered en tot een textielmuseum verbouwd, in Utrecht bleef de drukkerij van Boeschoten/Bosch in het centrum behouden, gevuld met HAT-eenheden. Vrijwel gelijktijdig nam de herwaardering voor de neo-gotiek een vlucht. De reusachtige Willibrordus Basiliek van Cuypers in Amsterdam was begin jaren zeventig nog gesloopt met als excuus dat er stenen van het dak vielen en de balken verrot waren, hoewel de kerk tijdens de

afbraak onverwacht veel weerstand gaf, constateert Rouwhorst. De eigenlijke reden was dat de kerk gewoon overtollig en onexploitabel was geworden. Vijftien later zou zo de basiliek zeker behouden zijn gebleven, als stadsdeelkantoor, bibliotheek of als concertpodium, wie weet. Nee, dan had de Vondelkerk meer geluk; die kon doorstarten als kantoor en auditorium.

ENTREPOTDOK

Het industrieel monument profiteerde van de stedelijke herwaardering. De uittocht uit de steden naar slaapsteden als Nieuwegein, Almere en Zoetermeer was afgevlakt, het bouwen in de weilanden werd aan steeds meer regels onderworpen en de stadsvernieuwing bleek een nieuwe uitdaging. Architect André van Stigt in Amsterdam wijst ook de instigator daarvan aan: de inmiddels overleden oud-wethouder van Amsterdam en staatssecretaris van Sociale Zaken Jan Schaefer. Hij hamerde op de potentie van de stad, hij vond dat de sociaal zwakkeren daar in betaalbare huizen moesten blijven wonen. Het Entrepotdok in Amsterdam werd de testcase. Een eerder ingediend renovatievoorstel van de architect Bart van Kasteel lag al jaren te verstoffen in een bureaula, omdat het budgettaire te hoog gegrepen was: 3,5 ton stichtingskosten per woning was eind jaren zeventig niet te verkopen. Schaefer vond dat het niet meer dan een ton moest zijn, 20 duizend gulden boven de norm van de sociale woningbouw in die tijd. Met een kleine fooi aan subsidie per woning

moest de totale herbestemming van het Entrepotdok lukken.

Van Stigt, destijds net afgestudeerd, tekende rond 1982 54 verschillende plattegronden voor een van de grootste restauratieprojecten die in West-Europa ter hand zou worden genomen. Terwijl niemand erin geloofde, zaagde hij het blok halverwege doormidden, waardoor er een binnenstraat ontstond met daklichten voor de werkruimten eronder. Het succes, zegt hij, nu bijna twintig jaar later, was en is de menging van functies. Wonen gecombineerd met werken in één complex, dat is volgens hem ook altijd de kracht van het Amsterdamse grachtenhuis geweest, waarbij het werken voor incurante (donkere, lage of juist hoge) ruimtes werd gereserveerd. Hetzelfde past hij nu toe in de silo Korthals Altes waar de bewoners naast hun woning de beschikking krijgen over een hoog en relatief donker 'bijvertrek' dat ze voor werk aan huis kunnen bestemmen.

'Je moet de functie zoeken die bij de vorm van het gebouw past,' is de stelling van Van Stigt. De restauraties die daaraan niet voldoen, zijn naar zijn mening dan ook niet geslaagd: kerken volgestopt met woninkjes, of pakhuizen met louter bedrijven, zoals het Y-tech-veem tegenover de Korthals Altes in Amsterdam, zijn voorbeelden van mislukte monoculturen. En als een silo of pakhuis in appartementen wordt onderverdeeld, moeten ze minimaal met een deugdelijk verticaal leidingsysteem, akoestische vloeren en wanden worden uitgerust, vindt de restauratiearchitect. 'Ik

Lofts in wasserij

In plaats van de wasserij van de Chemische Wasserij en Ververij aan de Sloterdijk in Amsterdam te slopen namen Ton Salman en Pim Köther de bakstenen massa bewust als beeldcontrast op in een bouwplan voor 69 appartementen. In de 25 meter diepe en 4 meter hoge bouwlagen van de fabriek konden spectaculaire loftwoningen worden gemaakt, terwijl over het gebouw heen de lichte constructie van de nieuwbouw kon worden gelegd: the lightfactory.

ben geen voorstander van een casco-oplevering, omdat de bewoners geen zicht hebben op de totale organisatie. Er is zoveel wat je moet vastleggen en je wilt toch voorkomen dat er lekkages ontstaan of dat er balklagen wegrotten.'

Nu er steeds meer ervaring wordt opgedaan met het hergebruik van (industriële) erfgoed, is een balans op te maken van de al dan niet geslaagde restauraties. Nijhof en Van Stigt wijzen niet alleen op de mishandeling van kerken, maar ook op de eerste zwembaden waarin appartementen hun intrek hebben genomen (Ozebi Utrecht, plannen voor sportfondsenbaden in Overveen

en Zaandam). Ze miskennen de ruimtelijkheid van het aloude zwembad, die zich kenmerkt door een enorme overspanning, en aandacht voor de detaillering (tegelwerk, balustrades). Na het omvormen tot woningen is daarvan niets meer terug te vinden. Een met woningen volgebouwde kerk, zoals in Hoorn, is Rouwhorst en Van Stigt een doorn in het oog. Ook hierbij geldt dat van de oorspronkelijke structuur niets meer is overgebleven. Als de katholieke kerkbesturen daarvoor niet te angstvallig waren geweest, hadden ze de kerken beter aan de moslims kunnen gunnen, meent Van Stigt, omdat je zo het dichtst

in de buurt van een religieuze functie blijft. Bovendien blijft een kerk in die formule een scharnier in een stedenbouwkundig plan, met welk doel hij in het verleden ook is gebouwd.

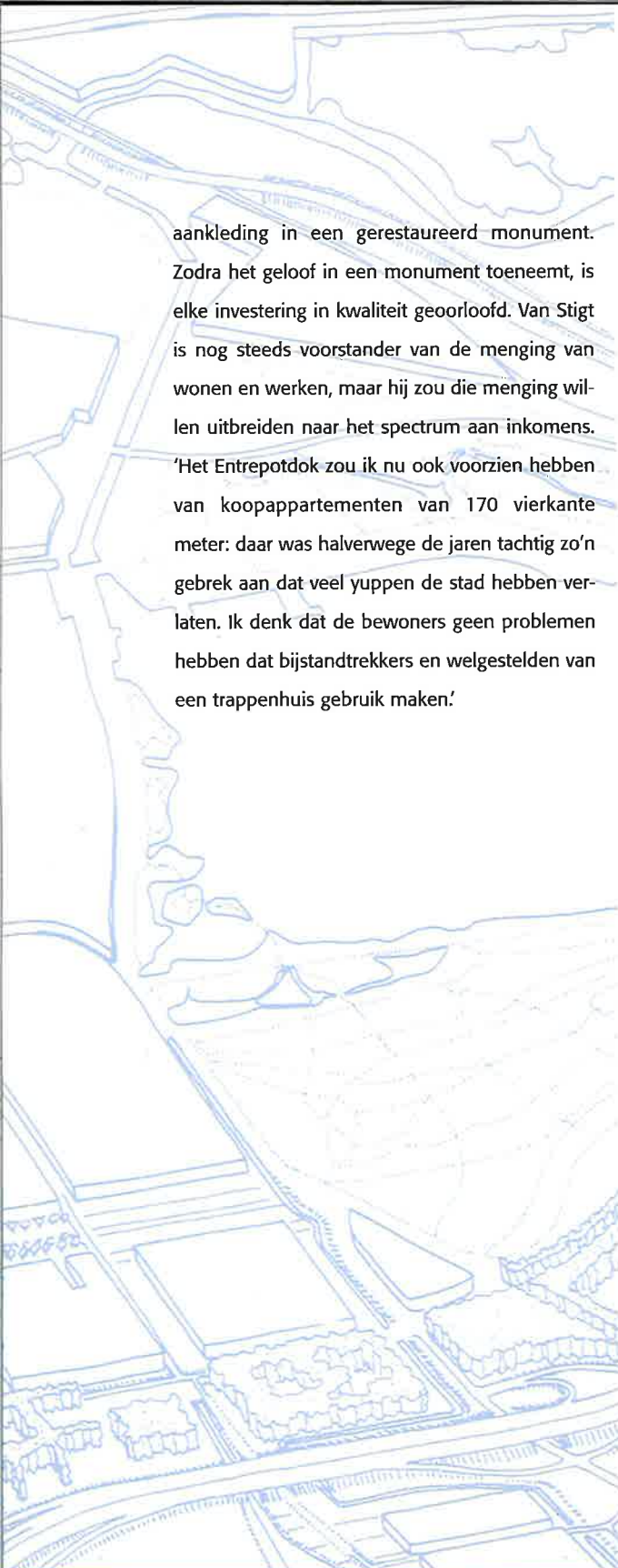
LUXUEUZER

Er zijn tijdens de afgelopen twintig jaar hergebruik geleidelijk andere opvattingen en trends binnengeslopen. Duidelijk waarneembaar is de meer luxueuze stijl van renoveren, maar dat is gezien de overgang van sociale woningbouw naar de marktsector verklaarbaar. Consumenten hebben ook meer geld over voor comfort en dure

Watertoren wordt woon/werkgebouw

In de volumineuze watertoren op het DWL-terrein in Rotterdam naar oorspronkelijk ontwerp uit 1869 van directeur Gemeentewerken C.B. van der Tak zijn door het huidige Architectenbureau van Gemeentewerken 7 woningen en 165 m² restaurant gemaakt. Het waterreservoir en de daaronder gelegen leezolder werden omgebouwd tot 950 m² kantoren.

aankleding in een gerestaureerd monument. Zodra het geloof in een monument toeneemt, is elke investering in kwaliteit geoorloofd. Van Stigt is nog steeds voorstander van de menging van wonen en werken, maar hij zou die menging willen uitbreiden naar het spectrum aan inkomens. 'Het Entrepotdok zou ik nu ook voorzien hebben van koopappartementen van 170 vierkante meter: daar was halverwege de jaren tachtig zo'n gebrek aan dat veel yuppen de stad hebben verlaten. Ik denk dat de bewoners geen problemen hebben dat bijstandtrekkers en welgestelden van een trappenhuis gebruik maken.'

In wezen gehoorzaamt de Korthals Altes, evenals de naburige silo uit de jaren vijftig, al aan die regel van vrije sector enerzijds en sociale huur anderzijds, opdat beide inkomensgroepen aan hun trekken komen. Het is alleen jammer dat de opdrachtgevers (de projectontwikkelaars) nog zo huiverig zijn, de Rabobank en de Principaal als geprivatiseerde corporatie uitgezonderd. ING daarentegen investeert alleen in kantoren, zegt Van Stigt. Maar het is niet alleen de inpandige verbetering die menig monument voor sloop heeft behoed, misschien nog wel belangrijker is de plaats in de stad. Nog steeds beschouwt Van Stigt het als een

gemiste kans dat het gebied van het voormalige exercitieterrein van de Oranje Nassau-kazerne in Amsterdam – na een geslaagde ingreep voor hergebruik – later alsnog is bebouwd met betrekkelijk schrale nieuwbouwblokken, waardoor de symmetrisch gevormde kazerne aan het zicht is onttrokken. Dat was een stedenbouwkundige blunder, in zijn ogen erger dan de kritiek die Van Stigt kreeg op de extra, langwerpige, ramen die hij in de gevel aan de straatzijde aanbracht om de woningen meer licht te geven. Er moet ook leven mogelijk zijn in een monument en daarvoor zijn bepaalde concessies nodig. Durf

Kantoor wordt hotel/restaurant

Hotel New York is sinds 1993 een van de meest succesvolle hergebruikte gebouwen in Rotterdam. Locatie, architectuur en constructie maakten het voormalig hoofdkantoor van de Holland Amerika Lijn tot een ideale plek voor uitgaan en ontmoeting.

je die niet aan te gaan, dan wordt een deugdelijke herbestemming alleen maar ingewikkelder. Van de fout bij de Oranje Nassau-kazerne hebben Breda en Haarlem geleerd. In het bestemmingsplan voor de Chassé-kazerne in Breda krijgt het behoud van het park minstens zo veel aandacht als de herbestemming van de neo-renaissance-vleugels, terwijl het exercitieterrein van de Ripperda-kazerne in Haarlem als een groene loper ligt uitgestrekt voor de voormalige manege, stallen en opstallen. Daarentegen houdt Van Stigt zijn hart vast voor de Limos-kazerne in Nijmegen, waarvoor de gemeente juist de zinnen heeft gezet op de bebouwing van de groene percelen rondom het complex.

De verschillende manieren van omgaan met de kazernes tekent de verschillende houdingen bij gemeenten. Als het om oude havenloodsen, scheepswerven en vemen gaat, is Rotterdam zorgvuldiger dan Amsterdam, constateren Schulte en Nijhof. Terwijl in Amsterdam alle bebouwing van het Westerdokseiland op het punt staat te verdwijnen, omdat ze niet past in

het bestemmingsplan dat in een compleet nieuwe stadswijk voorziet met als thema het Franse *cour*, worden op de Kop van Zuid de oude silo's en loodsen gekoesterd. Enerzijds als relikwieën van een maritiem verleden en anderzijds als een moderne bestemming. Er komt een beeldinstituut en er zijn al restaurants en een grand café, een congreshal en een enorme overdekte exotische markt. Het vergt enige inventiviteit van de gemeente en daarnaast enig geduld. Tien jaar duurt het minstens om een monument te onderzoeken en geschikt te maken voor zijn nieuwe functie, een tijdspanne die de overheid gezien de grondprijs en de overspannen woningmarkt niet wil overbruggen. Opnieuw lijkt het gunstig economisch tij zich zowel voor als tegen de monumenten te keren.

ONTDEKKINGEN

Nee, de toplaag van de industriële monumenten is nog niet afgeschuimd. Schulte en Nijhof laten zich nog regelmatig verrassen door een verband of zuivelfabriek, silo of centrale die ze over het

hoofd hebben gezien, terwijl ze er soms notabene in de buurt zijn opgegroeid. Herinneringen aan een land dat in het teken van de nijverheid stond. Die heeft zich inmiddels verlegd van hand naar hoofd, en van binnenstad naar zichtlocatie aan de snelweg. Er is een verschil: de aannemers en bouwvakkers die twintig jaar geleden nauwelijks vertrouwd waren met het historisch erfgoed, de gemeentelijke diensten die nog voorstelden om het Entrepotdok steen voor steen af te breken en vervolgens weer voor het nieuwe gebruik op te bouwen, zijn nu gepokt en gemazeld in een nieuwe praktijk. De aannemer is van tegen-speler een supporter geworden. Hij is meer betrokken, hij is partij, en de gemeente heeft het monument als financiële melkkoe en toeristische attractie ontdekt. Ze sparen de complexen, ze verbeteren ze zodanig, dat ze als gewilde beleggingsobjecten onder hun handen vandaan worden gegrist. Te kort om van de ambachtelijke ingreep te kunnen genieten.

Jaap Huisman

Rijstpakhuis wordt café

Zaanstad weet zich rijk met de vele verouderde industriële gebouwen die de Zaanstreek kent. In 1996 werd het leegstaande rijstpakhuis aan de Veerdijk in de Zaanbocht door Nic en Pieter Grandiek in gebruik genomen als grand-café Batavia. Het naastgelegen pakhuis werd verbouwd tot ateliers en bedrijfsruimten. Volgens de broers Grandiek was het feit dat iedereen in de omgeving deze locatie en het sfeervolle monument kent de reden dat hun onderneming een van de populairste trefpunten van de omgeving werd.

Meelfabriek wordt woningcomplex

Boven de Noorderhaven toeren de voormalige graansilo's uit boven meelfabriek Albion. Oving Architecten zagde vensters in de gesloten silo's en wist het stoere silhouet voor het Groningse stadsbeeld te bewaren en tientallen avontuurlijke woningen aan het centrum van de stad toe te voegen.

Kerk wordt woongebouw

De laatste jaren worden – als gevolg van het sterk teruggelopen kerkbezoek – veel kerkgebouwen opgeofferd voor nieuwbouw. De hoogte van de spits biedt nu eenmaal eenvoudige en verleidelijke perspectieven voor hoge nieuwbouw en de transformatie naar een andere functie is bepaald geen makkelijke opgave. Maar in Zwolle heeft men de St Jozefkerk in 1997 een nieuwe functie kunnen geven als kern van een wooncomplex voor ouderen. Architect Kristinsson uit Deventer wist de nieuwe functie te fuseren met de bijzondere vormen en sferen die zo typisch zijn voor deze gebouwen.

Werkkelders worden restaurants

Hoe bijzonderder de plek, hoe aardiger te gebruiken voor een sfeer-
vol restaurant. De werkkelders aan de Oude Gracht in Utrecht zijn een van de
eerstelingen binnen het fenomeen hergebruik. Tegenwoordig zijn in iedere stad de bogen van de spoor-
lijn, kelders en gewelven geliefde horecaplekken.

Tabaksfabriek wordt woningen

Aan de Drift in Drachten verbouwde BDG Architecten in 1999 'het tabaks-
fabriek' tot woningen en nam het als beeldbepalend element op in de
straatwand van nieuwbouwwoningen. Oud en nieuw, verschillend in archi-
tecturaal taal maar gelijk qua karakter.

Kantoorpand wordt café

Door de pittoreske ligging aan de Zaan-
oever naast een klein sluisje bleek het
classicistische kantoorpand Dam 2 een
ideale vestigingsplek voor Café Humphries.

Panderfabriek wordt woningencomplex

In Den Haag werd door Architectenburo D.A.K. de roemruchte meubel- en vliegtuigfabriek Pander omgevormd tot een karaktervol complex met 67 zeer gedifferentieerde woningen. Door gedeeltelijke afbraak van een te diep fabrieksgebouw, verbouw en renovatie van de verschillende vleugels van het complex werd een omgeving gecreëerd waarin groepswonen, individueel wonen, gezinswonen en werkwonen een levendig geheel vormen. Ingrepen zoals op de foto tonen het plezier waarmee de transformatie tot stand is gekomen.

Weeshuis wordt opleiding voor rechters

In Zutphen kregen het weeshuis en de woningen aan het 's Gravenhof een nieuwe functie. Het weeshuis werd verbouwd tot opleidingsinstituut voor de rechterlijke macht en de naastgelegen woningen werden omgevormd tot een hotel waar de rechters tijdens hun opleiding kunnen logeren.

Hoofdstekantoor wordt woon- en winkelblok

In het begin leek het een hele gok om in het strenge kantoorblok van Rijksbouwmeester G. Friedhoff luxe appartementen te bouwen. Door de wijze waarop het gebouw zich met zijn gebogen wanden in het oude centrum van Den Haag had genesteld werd het gebouw bijzonder gewaardeerd. Architecten-bureau OIII wist met zorgvuldige aanpassingen en met de nieuwbouw van de gevel aan de Torenstraat het postkantoor in 1998 tot een geliefd woongebouw om te vormen.

Herenboerderij wordt gemeentehuis

Meestal wordt voor het stadhuis van een gemeente een nieuw representatief gebouw opgetrokken, waarin de ambities van het bestuur zichtbaar worden. Niet in de inmiddels 3 jaar oude gemeente Schermer. Het oog viel op de leegstaande stolpboerderij 'Wittenburg' uit 1889, prachtig in het landschap gelegen aan de rand van het dorpje Stompvoren. Met zakelijke middelen maakte architect Sander Bouma de intimiteit van de herenboerderij tot een van de meest geliefde werk-, vergader- en trouwplekken van Noord-Holland.

Klooster wordt museum

De Belgische architect Stephan Beel breidde het Centraal Museum in Utrecht onlangs uit met enkele volumes die qua materiaal, vorm en in detail in scherp contrast staan met de bestaande bakstenen bebouwing. Hoewel contrastwerking in een historische omgeving vaker te onpas dan te pas wordt gehanteerd, verlenen de toevoegingen van Beel scherpte aan de detailrijke gevels van het voormalige klooster en daarmee een middel tot een intensere beleving van de plek.

Seminarie wordt politieopleidingsinstituut

Het kostte weinig moeite om het tussen 1932 en 1935 door architect J.M. van Hardeveld gebouwde Aartsbisschoppelijke Seminarie in Apeldoorn een nieuw leven in te blazen. Zonder grote ingrepen kon het strenge complex hergebruikt worden als huisvesting voor de politieopleiding.

Veilinggebouw wordt televisiestudio

De ruime hallen van het voormalige veilingcomplex in Aalsmeer zijn uitstekend te gebruiken als studio's voor het opnemen van Endemol-producties.

Bankkantoor (1935) wordt appartementengebouw (1997)

Het in 1932 door W.H. Dudok ontworpen hoofdkantoor van de HAV Bank aan de Lange Haven in Schiedam is tussen 1995 en 1997 door ing. Hormeyer van Van Moort en Partners aan de zuidzijde van losstaande galerijbalkons voorzien. Ingebrachte entresols benutten de grote hoogten van de voormalige kantoorruimten. Zo konden 35 luxe koopappartementen in het centrum van de stad worden gerealiseerd met het behoud van de markante architectuur.

Pakhuizen bieden studenten huisvesting

De pakhuizen Caland I en Caland II maakten al sinds hun bouw in 1860 met hun rondingen van de Rotterdamse Rivierstraat een straat die op je netvlies blijft staan. In 1992 veranderde architectenbureau Kraamers en Partners de oorspronkelijke functie in studentenhuisvesting. Het is nu misschien wat drukker op straat maar het straatbeeld is identiek gebleven.

Huurwoningen in Paleis van Justitie

Door verhuizing van het Paleis van Justitie naar de Kop van Zuid kwam het gebouw met zijn markante silhouet vrij voor hergebruik. Architectenbureau De Jong en Bokstein vonden er plaats voor 201 huurwoningen en 12 atelierwoningen.

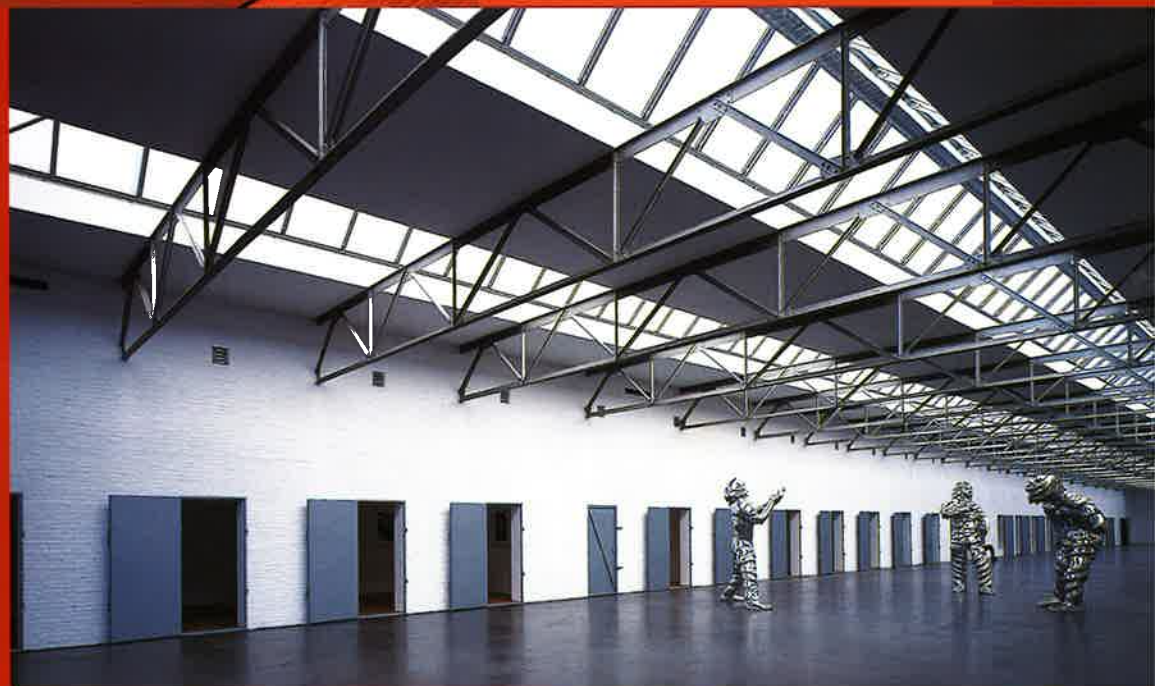
Wolspinnerij wordt museum moderne kunst

In Tilburg transformeerde Benthem Crouwel Architecten de voormalige textiel fabriek De Beer tot Museum De Pont. De grote hal waar de wolspinnerij was gevestigd, bleek qua vrije hoogte en lichtinval ideaal als expositieruimte. Met de inbouw van faciliteiten speelde Benthem Crouwel in op het functionele en robuuste karakter van de fabriek.

Pompstation wordt wijkcentrum/ supermarkt

Watertoren, filterbakken, snelfiltergebouwen, laboratorium, bedieningshuisjes, directeurswoning en pompstation konden als rijksmonumenten de oude kern worden van een nieuwe woonbuurt op het voormalige drinkwaterleidingterrein in Rotterdam. De bakstenen watertoren, laboratorium en snelfiltergebouwen konden worden omgebouwd tot woningen en studentenhuisvesting. Het pompstationsgebouw werd in 1990 door architectenbureau Kraayvanger voor hergebruik geschikt gemaakt en voorzag in ruimte voor een winkel- en wijkcentrum, met gymnastiekzaal, peuterspeelzaal, trouwzaal, ontmoetingsruimte en apotheek.

Coöperatieve Landbouwvereniging wordt gerechtshof

In 1922 ontwierp A.H. Wegerif aan de Kanaalstraat in Apeldoorn een bijzonder bedrijfsgebouw voor de Coöperatieve Landbouwvereniging. De Amsterdamse School architectuur werd als een huid over de diverse functies getrokken: winkel, kantoor en graanopslag en graanmolens met schuine graanstuwung. Door Tauber Architecten kon het gemeentelijk monument met minimale ingrepen tot kantoorruimten worden verbouwd en als markant kopgebouw in de nieuwbouw van gerechtskantoren worden opgenomen.

In Entrepotgebouw

‘Voor de kenner valt er heel wat te genieten’

De Vijf Werelddelen wordt nu gewoond

Honderdtwintig jaar functioneerde het gebouw De Vijf Werelddelen (1879) in het Rotterdamse havengebied als vrij entrepot voor goederen die daar vrij van invoerrechten konden worden opgeslagen voordat een nieuwe bestemming bekend werd. Voor Rotterdam als doorvoerhaven is het veemhuis op de Kop van Zuid daarom een economisch monument van de eerste orde. Jan Pesman van Cepezed werd door ontwikkelaar MABON gevraagd een ontwerp voor het hergebruik van het gebouw te maken.

Aan welke voorwaarden moeten het hergebruik en de ingrepen die daarvoor nodig zijn minstens voldoen?

Het gebouw moet op de juiste manier worden gerevitaliseerd, waarbij van de intelligentie van het bestaande gebouw gebruik moet worden gemaakt. Bij het entrepotgebouw ‘De Vijf Werelddelen’ had ik respect voor het gebouw en maakte ik gebruik van de *features* die er zijn. Het is een intelligent gebouw dat respect afdwingt. Als het een dom gebouw zou zijn zou je je er

aan ergeren, en dan ben je eerder geneigd om het te slopen.

Waarom heeft men Cepezed voor deze opdracht gevraagd? Jullie staan bepaald niet bekend als restauratie-architecten.

Ik denk vanwege het idee dat Cepezed voor een gewenst contrast kan zorgen. Het entrepotgebouw was een stoere bakstenen kolos, waaraan een fijne detaillering en kwalitatief hoogwaardig

materiaalgebruik, die wij als bureau meestal hanteren, een zekere lichtheid kunnen toevoegen. Daardoor kun je goed blijven aflezen wat het oorspronkelijke monument was en wat er in latere tijden aan is toegevoegd.

Stond het programma al vast toen je er aan begon?

Nee absoluut niet. Projectontwikkelaar MABON had in een ideeënwedstrijd gewonnen, met het idee om van het entrepotgebouw een multicul-

turele markt te maken met daar omheen urbane woningen. De architectuur van dat plan kon bij de gemeente Rotterdam echter niet door de beugel. Voor het entrepotgebouw was nog geen duidelijk plan. Er was geen idee hoe de routing moest worden en hoe de massa's moesten worden benut. Na een architectenselectie zijn wij betrokken geraakt bij de verdere planvorming: schetsen aan het totaalplan, de lay-out, de woningstructuur en dergelijke in een projectgroep bij de gemeente.

Waardoor heb je je bij het ontwerp laten leiden?

Het veem was nog tot het laatst toe in gebruik. Toen we daar voor het eerst kwamen, rook het er nog volop naar de VOC. Die ervaring werd versterkt door grote houten vloeren met koffie en kruiden en bergen aluminiumbroodjes. In die periode kwamen we al analyserend tot een programma. Het principe van de verbouwing is redelijk simpel. In de kelder met zware pijlers en gewelven konden restaurants worden geplaatst. Het gebouw is van binnen deels uitgehold zodat de 36 meter diepe exotische wereldmarkt op de begane grond door het terugtrekken van de holte overal natuurlijk daglicht krijgt.

Veel moeite hebben we moeten doen om de opdrachtgever te overtuigen van het type

woningen dat het best past in dit gebouw: aan de zuidzijde brede lofts van 150-250 m² en aan de noordkant smalle maisonnettes van drie lagen. Daarvoor heb ik de opdrachtgever een boek over lofts in Amerika cadeau gedaan. Dat er mensen rondlopen die graag een loft wilden, merkte hij pas goed bij de verkoop, ze waren in *no time* verkocht. De maisonnettes liggen op een kantoorverdieping, en krijgen behalve licht van de buitenvensters tevens zonlicht via het daklicht boven de centrale vide. Op het dak bieden gigantische dakterrassen mooie zonnige plekken en een prachtig uitzicht. Op de zuidzijde waren de voormalige laadbalkons uitstekend als terrassen voor de lofts op de eerste etage te gebruiken. De lofts daarboven kregen een ruim balkon ter hoogte van de voormalige laaddeuren, terwijl de tweelaagse maisonnettes daarboven ook een ruim terras kregen. Voor de lofts maakten we in feite lege hallen, waarin een unit met toilet, meterkast en keukentje werd gezet. Het licht stroomt dan vrij naar binnen en men kan zelf bepalen hoe de ruimte voor het eigen gebruik wordt ingedeeld. Je kunt het helemaal naar je hand zetten. In het atrium maakten we de gietijzeren constructie losstaand in de ruimte en plaatsten de wanden al naar gelang de diepte meer teruggetrapt, zodat veel daglicht de begane grond kan bereiken. De woningen worden ont-

sloten door galerijen die in het atrium voor de wanden zijn geplaatst. De galerijen worden door glazen platen van de marktvide gescheiden.

Hieruit klinkt respect voor het gebouw. Voelde je je niet door het gebouw uitgedaagd daar eigen oplossingen aan toe te voegen?

We hebben de bestaande constructie gebruikt, hem nadrukkelijk in het zicht gebracht en daarop doorgedacht. De bestaande constructie bleef het belangrijkste. Ik heb een ontzettende hekel aan het soort architectuur dat met een kijk-mij-eens-effect het bestaande gebouw wil overtroeven. We hebben het entrepotgebouw maximaal gerespecteerd, en dat verdient het ook. Het plezier in construeren straalt er van alle kanten af. De gietijzeren constructie is onder dikker dan boven. Hij verjongt naarmate hij minder hoeft te doen. We hebben het met de computer zitten narekenen en het klopt exact. Bijzonder is ook dat er geen enkele dilatatie in die bakstenen muren van 200 meter-lengte zit. Geen onzin met dilatatievoegen dus. De grap is dat er gewoon goede specie voor gebruikt is, een specie die zich kan zetten. De schuine kap van het oude gebouw hebben we wel weggehaald. En daarvoor in de plaats twee vloeren toegevoegd met een *set-back* ten opzichte van de dakrand, die nog steeds op

beeldbepalende wijze de hoogte van het gebouw aangeeft. Als je iets boven de kroonlijst uit laat steken dan gaat het mis qua verhouding. Met de toevoeging van de bovenste verdiepingen hebben we het onderste uit de kan gehaald. Het gebouw blijft zijn eigen uitstraling houden en wij zijn daarbij voorzichtig aanwezig, voor de kenner valt er wat dat betreft heel wat te genieten. Er zitten prachtige details in het gebouw. Alle elementen die wij aan het oude gebouw toegevoegd hebben, sluiten daar met een perfectie van detaillering bij aan, zodat het nieuwe op een chique wijze aanwezig is.

Door de liften buiten het gebouw te maken, zijn ze opvallend aanwezig, ook al zijn ze transparant gemaakt. Hebben jullie er nog aan gedacht dit binnen op te lossen, of gebruikte je die gelegenheid om toch je eigen handschrift toe te voegen?

Aan interne liften zullen we ongetwijfeld wel eens gedacht hebben. Toch hebben we besloten om die aan de buitenkant te brengen. Ze vormen aan de buitenkant elementen, waaraan je kunt aflezen dat het gebouw van functie is veranderd. Op deze manier konden over die lange tweehonderd meter de entrees van de woningen worden gemarkeerd en de toegang naar de parkeerkelder

worden gemaakt. In de kelder van het gebouw zelf was het parkeren door de aanwezigheid van zware kolommen niet mogelijk. Daar zijn behalve restaurants ook de vereiste bouwtechniek en een wijnkelder gekomen.

De prijzen van de woningen zijn in drie jaar tijd bijna verdriedubbeld. Nu waren ze ook bepaald niet duur.

MABON was bevreesd dat ze de woningen niet kwijt zouden raken. Daarom wilde men met de prijs niet te hoog gaan zitten, met de

verwachting dat de woningen verkocht zouden worden. Lofts waren toen nog nieuwe, onbekende dingen. Maar het was ook het eerste project dat op de Kop van Zuid gereed kwam, dus alle ogen waren erop gericht.

Je bent een architect die ontzettend veel van licht en transparantie houdt. Veel van je gebouwen zijn bijna geheel van glas. Zag je er in het begin niet tegen op dat donkere gebouw met die kleine raampjes aan te passen?

Ja, het was vrij schemerig binnen. Ik heb geprobeerd zo veel mogelijk daglicht naar binnen te krijgen. Daarom is ook dat grote daklicht gemaakt, waardoor het licht vrijwel de gehele begane-grondvloer kan bereiken. Als je nu binnen loopt, heb je niet het gevoel in een donker hol te zitten. Dat wordt anders als de woningen er rug aan rug in zouden zijn gemaakt. De overdimensionering van het gebouw maakte het mogelijk de gietijzeren constructie over de gehele hoogte in het zicht te brengen en ook dat maakte de vide de moeite waard.

Wat vond je toen je voor het eerst met het gebouw werd geconfronteerd?

Prachtig, schitterend, tot in alle details mooi! Ik was er ook wel een beetje jaloers op, omdat we dat nu niet meer doen voor pakhuizen. Je kon merken dat er in die tijd met enorm veel plezier gedetailleerd en getekend werd. Het is een mooi voorbeeld van 19de-eeuwse industriële architectuur. Alle details waren heel goed doordacht en in mijn ogen heel luxe gedetailleerd. Vergelijk dat eens met de manier waarop bedrijfsgebouwen nu in elkaar worden gezet.

Hoe vond je het op te treden als restauratiearchitect?

Dat was niet zo moeilijk. Dat heeft gewoon met gezond verstand te maken. Ik ben niet iemand die nog eens terug gaat zoeken of er ooit dodekop toegepast is. Alles is zoveel mogelijk schoongemaakt, waarmee we de originele staat konden laten zien. Het bestaande metselwerk is keurig schoongekrabbd en de gietijzeren constructies, kolommen, hemelwaterafvoer, dakranden opgepoetst en alles is bewust zoveel mogelijk behouden en in het zicht gelaten. Zelfs kun je nog zien hoe de houten balken er vroeger in lagen. Ook de teksten die in de loop der tijd waren ingebracht, zoals 'verboden te rooken', hebben we zoveel mogelijk laten zitten. Alleen de pinakeltjes op de dakrand zijn niet geheel naar mijn zin. We hebben ze wel gedetailleerd, maar men wilde daar geen duurdere pre-fab mal voor maken. In een situatie waarin je opdrachtgever ook aannemer is, kun je daar niet veel meer aan doen.

Had deze locatie niet veel beter voor nieuwbouw in aanmerking kunnen komen? Is er bij jou nooit een idee voor nieuwbouw op deze locatie boven komen drijven?

Dit is een geweldig gebouw, echt een schitterend gebouw! Geen haar op m'n hoofd die aan die locatie heeft gedacht om daar iets anders te doen, daarvoor is dit gebouw veel te mooi en goed te gebruiken. Dat zou barbaars zijn geweest.

Stimuleert zo'n ervaring niet het streven om gebouwen voor de eeuwigheid te maken?

Nee, daar denk ik helemaal niet aan. Ik zie gebouwen meer als producten. En zeker op de manier zoals nu gebouwd wordt. Natuurlijk moet

je ook gebouwen maken die heel lang meegaan. Maar bedrijfsgebouwen en kantoorgebouwen moet je als een product met een bepaalde levensduur zien. Hoewel het natuurlijk niet zo is, dat je een gebouw maar even wegpoetst.

Zou je als architect moeten nastreven om gebouwen neer te zetten die zich niet laten wegpoetsen?

Soms wel. Ik zou het mooi vinden als mensen net als bij een oldtimer een gebouw blijven oppoetsen, bewaren en blijven koesteren. En dan aan anderen laten zien van 'kijk, zo deden ze het toen'. Maar ik heb ook het idee in mijn hoofd dat ik een industrieel product vervaardig,

dat heel behoedzaam, heel voorzichtig als contrast in de natuur of de oude stad wordt ingepast. Iets prachtigs neerzetten dat je ook weer uit elkaar kunt halen en ergens anders weer in elkaar kunt zetten! Ik denk dat de ontwerpers van het entrepotgebouw het helemaal niet gek gevonden zouden hebben als wij dat gebouw uit elkaar hadden gehaald om ergens anders weer neer te zetten. Wij zijn echter de manier waarop het als statisch gebouw op deze locatie is neergezet gaan waarderen.

Natuurlijk heb ik ergens in mijn achterhoofd ook wel de hoop dat de mensen de dingen die ik bouw zo mooi blijven vinden dat ze het gaan koesteren. Maar dat is niet mijn uitgangspunt. Ik ben geen monumenten aan 't bouwen puur voor het behoud.

Voor PTT Post Vastgoed zijn wij bijvoorbeeld een systeem aan het maken voor de bouw van distributiecentra. Honderd-twintig gebouwtjes in vier jaar tijd. Dat is om de week een nieuw gebouw. Dat zijn gebruiksvoorwerpen, die op industriegebieden worden geplaatst. Op het moment dat PTT Post er uit gaat, kun je het gebouw uit elkaar schroeven en elders weer opbouwen.

Aan de andere kant kan ik me ook heel goed voorstellen, dat de kwaliteit van een gebouw vaak groter is als het een langer leven beschoren is, dan wanneer je met stalen kozijntjes iets in elkaar zet. Wat ik maak, lijkt misschien wel tijdelijk, maar de levensduur is lang. De woning die ik 10 jaar geleden voor mezelf heb gebouwd, is uitgevoerd met een roestvrij stalen gevel en als

je er nu naar kijkt is het alsof het er gisteren is neergezet. Over 50 jaar ziet mijn huis er nog zo uit. Van de bakstenen huizen in de buurt zijn delen al vervangen. Daaraan kun je gewoon zien dat ze 10 jaar geleden zijn gebouwd.

Dus met baksteen zou jij niet willen bouwen?

Ik heb niks tegen baksteen, echt helemaal niks. Ik kan mij best voorstellen dat ik nog eens iets prachtigs ga maken in baksteen. Louis Kahn en Mario Botta hebben schitterende dingen gemaakt in baksteen. Ik probeer door prefabricatie de kwaliteit van het gebouw te vergroten. En een baksteen is niet een product waarmee je prefabriceert.

Is dat de baksteenindustrie te verwijten?

Ik denk dat als je innoverend bezig wilt zijn met metselstenen, het al gauw betonsteen wordt.

Hoezo? Als ik denk hoe Renzo Piano baksteen toepaste in de gevels van het Ircam-gebouw naast het Centre Pompidou in Parijs, dat was door de manier van verwerking heel innoverend. Jo Coenen bedacht voor de Vaillantlaan in Den Haag prefab elementen met baksteen.

Ja, ja, maar wat is nou het elementaire van baksteen? Kijk, het is een heel ergonomisch product, perfect afgestemd op een in feite open bouwsysteem waarmee je alles kunt maken wat

je wilt, door het feit doordat je steentje op steentje stapelt. Dat is de essentie. Daarom heeft het ook zo lang overleefd. En het blijft een goedkoop alternatief voor andere producten, want voor de kosten van een vierkante meter gevel van baksteen moet je toch heel goed je best doen om daar iets anders voor te vinden. Nee, je kunt er prachtige dingen mee maken, zonder meer. Maar mijn affiniteit ligt bij materiaal waar ik heel elegant mee kan werken.

Met roestvrij staal?

Ja! Met baksteen ook wel. Wat dat betreft, zou ik het heel leuk vinden om een keer een zwevend bakstenen gebouw te maken. Daar heb ik eens over gedroomd, dat je een gebouw maakt van baksteen dat door middel van scharnierpunten in een mooie boogconstructie los op de grond staat. Dat je de baksteen bij wijze van spreken bijna 'ontbaksteent'. Ik ben niet zo voor een bakstenen muur met gaatjes zoals Gerrit Rietveld in zijn paviljoenen opnam. Dan gebruik ik liever filters van gescreend glas. Het zou ook wel met baksteen kunnen, maar dat ligt binnen mijn vocabulaire niet zo voor de hand. Aan de andere kant zie ik wel degelijk bijzondere mogelijkheden. Als iemand mij zou vragen 'ontwerp maar een hoofdkantoor uit baksteen', dan zou ik dat een heel leuke opgave vinden. Dan denk ik niet aan traditionele toepassingen, maar onderzoek ik de grenzen van baksteen. Dan heb je kans dat er hele leuke ideeën ontstaan.

NIEUWBOUW NEDERLANDS OPENLUCHTMUSEUM TE ARNHEM

Op 25 mei 2000 heeft dr. Rick van der Ploeg, staatssecretaris van OC&W, de officiële opening verricht van het nieuwe paviljoen en het Holland Rama van het Nederlands Openlucht-museum. De nieuwbouw is ontworpen door Francine Houben van Mecanoo architecten. Houben nam bij haar ontwerp het heuvelachtige Arnhemse boslandschap als uitgangspunt, waarin het Openluchtmuseum sedert de oprichting in 1912 gelegen is. In de nieuwbouw worden, naast het Holland Rama, wisselexpositieruimten en de eigen collectie historische kleding en sieraden gehuisvest.

Het Nederlands Openluchtmuseum koos voor een samenwerking met Mecanoo architecten vanwege het respect van dit bureau voor de natuurlijke omgeving in de architectuuropvattingen. Ook

Foto: Hugo Speelman

de keuze van de architect voor de kleurstelling van natuurlijke materialen als baksteen, hout, koper en bamboe tegenover glas, staal en beton komt in deze omgeving in al zijn kwaliteiten terug.

MUUR DOOR HET LANDSCHAP

Bij aankomst wordt de bezoeker van het museum over een looper van paarsrode baksteenklinders geleid. Het pad loopt langs een geheimzinnig roodkoperen gebouw, dat de vorm heeft van een mysterieus ei. In dit nu nog roodkoperen gebouw, dat in de loop van de tijd zal gaan ververen tot kopergroen, is geen raam of deur te ontdekken.

De rode klinkerloper leidt de bezoeker naar een circa 145 meter lange en 6 meter hoge kaarsrechte muur die dwars door het glooiende landschap een afscheiding vormt tussen het museum en de buitenwereld. Deze muur, die samen met de klinkerbestrating een sponsoringproject is van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten, is opgebouwd uit een mozaïek van verschillende baksteensorteringen en metselverbanden. Hiervoor zijn 120.000 bakstenen gebruikt: van handvorm tot geglazuurde strengpersstenen, van halfsteens tot sierverbanden, voorzien van alle soorten en typen voegwerk en de moderne lijmtechniek.

Foto: Elsevier Vakfotografie, Ger Thijssen

METSELWEDSTRIJDEN 2000

Van 10 tot 14 april vond in het Noord-Limburgse Gennep de finale plaats van de 48e Nationale Wedstrijd in het Metselen met Baksteen. Winnaar werd Arnold Ros van het Munnikenheide College te Etten-Leur. Hij ontving uit handen van de burgemeester de 'Zilveren Troffel', de

wisselprijs die jaarlijks uitgereikt wordt aan de beste van de twaalf leerlingen van het Voorbereidend Middelbaar Beroeps Onderwijs (VMBO) die de finale hebben bereikt. Dit jaar werd er door 72 examenkandidaten van VMBO-scholen in drie voorrondes gestreden om een plaats in de finale. De finalisten hebben in 3,5

dag een blijvend kunstwerk gemetseld aan de oever van De Niers, op de plaats waar zich vroeger de stadsmuren bevonden. Het werkstuk dat bestaat uit een drietal bakstenen golven, symboliseert op deze plaats de waterdreiging door middel van het materiaal dat ooit in de vorm van stadsmuren Gennep beschermde tegen de dreiging van buitenaf. Het kunstwerk waarin ca. 10.000 bakstenen zijn verwerkt, maakt deel uit van de kunstroute die in de gemeente gerealiseerd wordt. Met het metselen hiervan kregen de finalisten volop de gelegenheid hun 'vakmanschap in wording' te tonen. KNB organiseert dit evenement elk jaar met het doel de kwaliteit van het metselonderwijs te bevorderen, belangstelling te kweken voor het metselvak en de aandacht te vestigen op het Voorbereidend Middelbaar Beroeps Onderwijs. Willen we de schaarste aan vaklieden, waaronder metselaars, bestrijden dan moeten de beroepsgerichte opleidingen meer aandacht krijgen.

Bealging van gevels

De laatste jaren worden projecten met enige regelmaat getroffen door een alg-besmetting. Hoewel bealging van alle soorten bouwmaterialen al eeuwen voorkomt, lijkt het nu ineens een nieuw fenomeen te zijn geworden waar heel bouwland Nederland door verrast wordt. Niet alleen bealging van straten en terrassen, maar nu ook in toenemende mate op gevels. Is een bakstenen gevel dan meer gevoelig voor deze besmetting dan andere bouwmaterialen? Neen; algen groeien op alle denkbare ondergronden, zolang aan de groeivoorwaarden wordt voldaan. Wel kan gevelmetselwerk door behandeling met een 'zuur' product gevoeliger worden. Door onoordeelkundig 'zuren' wordt de gevel hygroscopisch en dus meer toegankelijk voor het vasthouden van vocht, de belangrijkste voorwaarde voor alg-groei. Daarbij komt dat zuren als citroenzuur, fosforzuur en azijnzuur een residu kunnen achterlaten in het metselwerk dat een voedingsbodem voor de alg-groei is. Goede detaillering, water weg van de gevels, en zorgvuldige uitvoering van metsel- en voegwerk zullen bijdragen aan blijvend schoon metselwerk.

WAT ZIJN ALGEN?

Algen zijn organismen die gerekend worden tot het plantenrijk. Zij vertonen een opmerkelijke diversiteit in vorm en grootte, en komen voor in vrijwel elke omgeving. Algen hebben een eenvoudige bouw. Veel soorten zijn eencellig, en kunnen ook als zodanig bestaan. Meestal heeft bealging een complexere structuur, opgebouwd uit kolonies van cellen of uit draadachtige structuren (filamenten) al dan niet dooreengevlochten. De grootte van de algplant kan variëren van enige microns tot enige meters. Voortplanting van algen vindt plaats via celdeling, typisch voor eencelligen, via afsplitsing van filamenten en via sporevorming. In water en grond aanwezige algen komen door verneveling respectievelijk stofvorming in de lucht terecht, waarna de wind voor verspreiding zorgt. Algen groeien op stenen en mortels in metselwerk, maar ook op gladde oppervlakken zoals metalen en glas. Echter, ook groei in het materiaal, net onder het oppervlak behoort tot de mogelijkheden. Ofschoon veelal groen, is een uitgebreide kleurschakering mogelijk, variërend van oranje en rood, tot zwart. De oranje en rode verkleuringen worden in een gematigd klimaat als het onze slechts sporadisch waargenomen. De zwarte verkleuring treedt veelal pas na enige tijd op, doordat de alg stof en vervuiling vasthoudt.

GROEIVoorwaarden

Zoals bij alle levensprocessen is water van essentieel belang, maar daarnaast stelt de groei van algen eisen aan de voedingsstoffen, licht en koolstofdioxide, en in mindere mate aan temperatuur en zuurgraad. Algen groeien door fotosynthese, waardoor licht een essentiële voorwaarde is. De behoefte aan voedingsstoffen betreft vooral mineralen, waarbij stikstof en fosfor verreweg de belangrijkste elementen zijn. Algen zijn zeer tolerant voor de zuurgraad van het materiaal, en hebben op bouwmaterialen in het algemeen een lichte voorkeur voor een alkalisch milieu. Om bealging te voorkomen is het van belang dat een van de belangrijke voorwaarden hiervoor, namelijk de aanwezigheid van te veel vocht in de gevel, wordt geëlimineerd. Dit wordt bereikt door een goede detaillering van de gevel, en met een goede vochtregulering van het buitenspouwblad.

BESTRIJDING

Wegnemen van de voedingsbodem voor de alg-groei is onmogelijk daar dit sloop van de ondergrond zou inhouden. Wegnemen van een van de groei-componenten, namelijk water, behoort wel tot de mogelijkheden. Echter, door alleen verdroging van de algen zullen sporen achterblijven, die op enig moment – bij voldoende wateraanbod – weer tot bealging zullen leiden. Behandeling met een algendodend middel en reiniging van het oppervlak zal in de meeste gevallen voldoende blijken te zijn. Bijkomend probleem is dat veel gemeenten niet langer met bestrijdingsmiddelen werken ter bestrijding van onkruid op straten, trottoirs en pleinen, waardoor ook de bealging niet meer wordt bestreden.

Bron: SBR Algebra I + II

De Consultancy-afdeling van KNB geeft algemene technische voorlichting en projectgerichte adviezen over ontwerp, constructie en uitvoering van baksteen-toepassingen. Over veel zaken zijn technische brochures beschikbaar. U kunt KNB tijdens kantooruren bereiken onder: tel. (026) 4959110 of per fax (026) 4951077.

Foto: Schimmel en Van Son

KNB-consultant Hugo Speelman

JAARVERSLAG KNB

In mei is het jaarverslag van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) 1999 verschenen. Op verzoek wordt dit aan belangstellenden toegezonden.

Koninklijk Verbond —
van Nederlandse —
Baksteenfabrikanten —

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled circulation drie maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht trends in en opvattingen over baksteen en architectuur.